

ЗАХИСТ ПРАВ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ ТА ЇХ СІМЕЙ: МІЖНАРОДНО-ПРАВОВИЙ АСПЕКТ

PROTECTION OF THE RIGHTS OF SERVICEMEN AND THEIR FAMILIES: INTERNATIONAL LEGAL ASPECT

Павленко В.С., провідний науковий співробітник

Український науково-дослідний інститут спеціальної техніки та судових експертиз
Служби безпеки України

Захист прав військовослужбовців наразі є одним із визначальних векторів діяльності нашої держави. Цей напрям має важливе значення в умовах збройного конфлікту на сході країни, анексії Кримського півострову і постійної загрози поширення конфлікту на інші території. Також виникнення збройного конфлікту зумовило появу нової категорії осіб – військовослужбовців, які виконують завдання на території проведення АТО. У статті розглянуто міжнародно-правовий аспект захисту прав військовослужбовців та членів їх сімей. Встановлено, що міжнародно-правове регулювання включає в себе такі міжнародні акти та договори: Загальна декларація прав людини, Міжнародний пакт про громадські і політичні права, Міжнародний пакт про економічні, соціальні та культурні права, Факультативний протокол до міжнародного пакту про громадські і політичні права, Конвенція про захист прав людини й основних свобод, Женевська конвенція про поліпшення участі поранених і хворих у діючій армії, Женевська конвенція про поліпшення участі поранених, хворих та осіб, які зазнали корабельної аварії, зі складу збройних сил на морі, Женевська конвенція про поводження з військовополоненими, Римський статут міжнародного кримінального суду. Також в Україні на рівні із міжнародними нормативними актами діє внутрішнє конституційне та законодавче регулювання (Закон України «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей», Закон України «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту») та регулювання підзаконними нормативно-правовими актами. Аналіз наведених нормативних актів дає підстави стверджувати, що вони не відповідають дійсному стану суспільних відносин у цій сфері, чинним показником у соціальній сфері, рівню мінімальних показників соціальних виплат у державі.

Ключові слова: військовослужбовці, захист прав, члени сім'ї військовослужбовців, міжнародні акти, пільги, соціальне забезпечення.

The article considers the international legal aspect of protection of the rights of servicemen and members of their families. According to the legal force, regulatory legal acts in this sphere are divided into the following levels: constitutional regulation; international legal regulation; legislative regulation; regulation by bylaws. Constitutional regulation of social protection of servicemen is carried out on the basis of the Constitution of Ukraine. The fundamental law establishes the legal basis for regulating the social protection of servicemen. Article 17 of the Constitution of Ukraine determines guarantees of social protection of servicemen: "The state provides social protection to citizens of Ukraine who serve in the Armed Forces of Ukraine and other military units, as well as members of their families." It is established that international legal regulation includes such international acts and treaties as the Universal Declaration of Human Rights, the International Covenant on Civil and Political Rights, the International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights, the Optional Protocol to the International Covenant on Civil and Political Rights, Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms, Geneva Convention for the Amelioration of the Condition of the Wounded and Sick in the Armed Forces in the Field, Geneva Convention for the Amelioration of the Condition of the Wounded, Sick and Shipwrecked Members of the Armed Forces at Sea, Geneva Convention relative to the Treatment of Prisoners of War, Rome Statute of the International Criminal Court. Apart from the international regulations Ukraine also has a domestic legislation, in particular, the Law of Ukraine "On Social and Legal Protection of Military Men and Members of Their Families", the Law of Ukraine "On Status of War Veterans, Guarantees of Their Social Protection", and subordinate legal acts.

Key words: servicemen, protection of rights, family members of servicemen, international acts, benefits, social security.

Народ, який не бажає годувати свою армію,
незабаром буде змушений годувати чужу.
Наполеон Бонапарт

Постановка проблеми. Захист прав військовослужбовців наразі є одним із визначальних векторів діяльності нашої держави. Цей напрям посідає важливе значення в умовах збройного конфлікту на сході країни, анексії Кримського півострову і постійної загрози поширення конфлікту на інші території. Також виникнення збройного конфлікту зумовило появу нової категорії осіб – військовослужбовців, які виконують завдання на території проведення АТО. Захист прав військовослужбовців, надання державою соціальних гарантій у вигляді достатнього матеріального та фінансового забезпечення військовослужбовцям гарантує ефективне функціонування збройних сил будь-якої держави. Також реалії сьогодення свідчать, що виникає необхідність надання соціальних гарантій учасникам АТО, членам їх сімей, пораненим військовослужбовцям, а також сім'ям, члени яких загинули під час проведення АТО, зокрема у частині поліпшення фінансово-матеріального стану зазначених категорій осіб.

Для належного законодавчого врегулювання питання захисту прав військовослужбовців та їх сімей необхідно враховувати міжнародний досвід із цього питання, використовувати напрацювання інших країн у цій сфері.

Мета статті. Мета дослідження – дослідити міжнародно-правовий досвід забезпечення прав військовослужбовців та їх сімей, а також проаналізувати сучасний стан захисту цих прав в Україні.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання захисту прав військовослужбовців та їх сімей в Україні та інших країнах є предметом розгляду багатьох вчених, зокрема, С. Ветлінського, С. Корольова, М. Кравченка, О. Панькова, О. Сидорчука, Л. Цюкала та інших. В умовах постійно виникаючих збройних конфліктів це питання викликає науковий інтерес і потребує додаткового дослідження.

Виклад основного матеріалу. Вважаємо, що одним із головних напрямів у сфері захисту прав військовослужбовців та членів їх сімей є захист соціальних прав або соціальний захист. На цей час в Україні склалася система нормативно-правових актів, різної юридичної сили, які регулюють питання соціального та правового захисту військовослужбовців, їх конституційних прав і свобод, гарантій щодо їх реалізації. За юридичною силою ці нормативно-правові акти поділяються на такі рівні: конституційне регулювання; міжнародно-правове регулювання; законодавче регулювання; регулювання підзаконними нормативно-правовими актами.

Перш за все слід зазначити про конституційне регулювання питання захисту прав військовослужбовців та членів їх сімей. Так, конституційне регулювання соціального

захисту військовослужбовців здійснюється на основі Конституції України. В Основному законі закріплено правові основи для регулювання соціального захисту військовослужбовців. Так, ст. 17 Конституції України визначає гарантії соціального захисту військовослужбовців: «Держава забезпечує соціальний захист громадян України, які перебувають на службі у Збройних Силах України та в інших військових формуваннях, а також членів їх сімей» [1]. Саме ці конституційні положення є правовою основою для інших законодавчих актів щодо соціального захисту військовослужбовців. Конституція України має найвищу юридичну силу. Закони та інші нормативно-правові акти приймаються на основі Конституції України і повинні відповідати їй. Її норми є нормами прямої дії і гарантують захист конституційних прав і свобод людини і громадянина, у тому числі соціальний захист військовослужбовців безпосередньо на підставі норм Конституції України.

Особливий інтерес у порівняльно-правовому аспекті складає міжнародно-правове регулювання соціального захисту військовослужбовців. Це питання наразі є актуальним та таким, що потребує додаткового дослідження з огляду на рух України до європейського простору та вдосконалення національного законодавства у цій сфері.

До основних міжнародно-правових актів, що стосуються соціального захисту людини і громадянина, належать: Загальна декларація прав людини (прийнята Генеральною Асамблеєю ООН 10 грудня 1948 р.) [2, с. 55–62]; Міжнародний пакт про громадські і політичні права (прийнятий Генеральною Асамблеєю ООН 16 грудня 1966 р., ратифікований Україною 19 жовтня 1973 р.) [2, с. 62–82]; Міжнародний пакт про економічні, соціальні та культурні права (прийнятий Генеральною Асамблеєю ООН 16 грудня 1966 р., ратифікований Україною 19 жовтня 1973 р.) [2, с. 86–97]; Факультативний протокол до міжнародного пакту про громадські і політичні права (Україна приєдналася до протоколу 25 грудня 1990 р.) [2, с. 82–86]; Конвенція про захист прав людини й основних свобод (прийнята у Римі 4 листопада 1950 р.) [2, с. 97–127] та інші.

У своїй основі положення міжнародних пактів відображають права, викладені в Загальній декларації прав людини. Пакти містять важливі положення про соціальний захист особи, у тому числі і військовослужбовців.

У сучасних умовах великого значення набувають міжнародно-правові акти, що закріплюють соціальний захист військовослужбовців у період ведення бойових дій. Найважливішими з них є: Женевська конвенція про поліпшення участі поранених і хворих у діючій армії [3]; Женевська конвенція про поліпшення участі поранених, хворих та осіб, які зазнали корабельної аварії, зі складу збройних сил на морі [3]; Женевська конвенція про поводження з військовополоненими [3]; Римський статут міжнародного кримінального суду (прийнятий 17 липня 1998 р.) [2, с. 97–127] та інші. В названих міжнародних нормативно-правових актах містяться норми, які регулюють гарантії соціального забезпечення військовослужбовців та їх сімей під час здійснення бойових дій.

Окрім дослідження міжнародно-правового аспекту захисту прав військовослужбовців та їх сімей, вбачається, що цікавим буде аналіз зарубіжного досвіду цього питання. Науковці під час дослідження зарубіжного досвіду забезпечення соціальних гарантій військовослужбовців звертають увагу, що «найрозвиненіша та відпрацьована система грошового забезпечення військовослужбовців створена в США і країнах НАТО. Вона повністю відкрита для суспільства, і інформація про соціальний захист посідає надзвичайно вагомe місце в рекламі військової служби».

В США, Німеччині, Франції та у багатьох інших країнах світу існує система гарантованих соціальних виплат військовослужбовцям, яка має таку структуру: «основні оклади, додаткові виплати і надбавки, продовольча і постійна житлова надбавка (зокрема тимча-

сові, спеціальні, заохочувальні виплати і компенсаційні доплати), одноразові виплати під час звільнення з військової служби» [4, с. 137]. При цьому аналіз основних окладів грошового забезпечення військовослужбовців у деяких країнах НАТО та Україні в абсолютних величинах засвідчив, що рівень грошового забезпечення військовослужбовців України в 1,5–3 рази менше, ніж у Росії та Польщі, та в 5–13 разів менше, ніж у США та Німеччині [4, с. 138]. Наведені дані свідчать, що розмір основних окладів військовослужбовців в Україні потребує свого негайного збільшення. В протилежному разі складно говорити про ефективність служби військовослужбовців, повагу до цієї професії та вибір для свого професійного навчання абітурієнтами.

До системи соціального захисту військовослужбовців та їх сімей слід віднести також інший напрям грошового забезпечення цих осіб – надання податкових пільг. Наприклад, у США діє складна система оподаткування як для військовослужбовців, так і цивільних осіб. Однак для військовослужбовців існує порядок надання пільги, зокрема, федеральний податок не стягується з продовольчих надбавок і усіх видів квартирних надбавок, речового забезпечення, а також надбавок, які виплачуються військовослужбовцям, які проживають у відриві від сім'ї. Не оподатковуються також компенсації військовослужбовцям, які проходять службу за кордоном. Податкові пільги надають досить суттєву прибавку до «чистих» доходів військовослужбовців [5].

В порівняльно-правовому аспекті зауважимо, що соціальне забезпечення в країнах НАТО складається з таких основних напрямів: прямі виплати, які здійснюються на регулярній основі, спеціальні виплати із заохочувального фонду, виплата компенсації, пільги для військовослужбовців, пільги для членів сімей військовослужбовців.

При цьому під прямими виплатами слід розуміти виплату коштів (грошове забезпечення), квартирне забезпечення, видачу продовольчих товарів. Таким чином, можна зробити висновок, що в країнах НАТО прямі виплати здійснюються у грошовій і продовольчій формах.

Спеціальні виплати із заохочувального фонду передбачені для окремих категорій військовослужбовців, які працюють в екстремальних або особливих умовах. Основним призначенням цих виплат є заохочення до роботи в складних умовах – підводні човни, наднизький температурний режим, кораблі на далекі відстані тощо. Зазначені спеціальні заохочувальні виплати мають зробити професію військовослужбовців затребуваною.

Виплата компенсацій призначена для виплати за передбачувані витрати: необхідність зміни місця роботи, високі тарифи на проживання у певних регіонах тощо. Так, у країнах – членах НАТО повністю покриваються виплати на переміщення військовослужбовців та членів їх сімей на нове місце проходження служби. В США військовослужбовцям та членам їх сімей надається 50% знижки на квитки комерційних авіаліній, автобусні та залізничні перевезення та на розрахунки за оренду номерів у готелях та автомобільного транспорту на території США.

Пільги для військовослужбовців передбачають безкоштовне медичне обслуговування, різні види страхування. Основний і головний принцип медичного обслуговування кадрового складу збройних сил країн – членів НАТО – прикріплення сімей до постійного сімейного лікаря. Також існують пільги для отримання освітніх послуг, пільги у спеціалізованих магазинах продовольчих і промислових товарів.

Пільги для членів сімей військовослужбовців складаються з цілої низки соціальних програм. Так, члени сімей військовослужбовців мають пільги на отримання освіти, пільги у дитячих дошкільних закладах, пільги у спеціалізованих магазинах продовольчих і промислових товарів тощо. Такі пільги надаються членам сімей діючих військо-

вослужбовців, тих, які пішли на пенсію, а також тих, які загинули, зникли безвісти або взяті у полон під час виконання службових обов'язків. Окремий аспект надання пільг для членів сімей військовослужбовців – право позачергового працевлаштування. Період працевлаштування не має перевищувати 6 місяців. Окрім того, у них є перевага під час отримання роботи з неповним робочим днем та за сумісництвом.

Ще одним напрямом соціального забезпечення військовослужбовців та членів їх сімей є забезпечення їх житлом. Так, у збройних силах США до числа основних проблем під час розв'язання соціально-економічних питань належать перш за все дефіцит сучасного житлового фонду. У збройних силах Туреччини більшість офіцерів проживають у будинках пільгового житлового фонду Міністерства Національної оборони. Житло будується на усій території Туреччини за єдиною програмою під безпосереднім керівництвом Генерального штабу [6].

Вважаємо, що здійснення дослідження міжнародних нормативно-правових актів та зарубіжного досвіду має на меті виділити та врахувати досвід з цього питання у національному законодавстві та правозастосовній практиці. У зв'язку з цим пропонуємо дослідити національний порядок надання захисту військовослужбовцям та членам їх сімей.

Перш за все цікаво відмітити, що в Україні існує ціла низка нормативно-правових актів, які регулюють захист прав військовослужбовців та членів їх сімей. Водночас наявність цих нормативних актів не забезпечує реального захисту прав військовослужбовців та членів їх сімей. Особливістю є те, що більшість із нормативних актів у цій сфері є застарілими та суто декларативними.

Визначальним актом у цій сфері є Закон України «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей». Зауважимо, що названий нормативний акт було прийнято у 1992 р. Цей закон визначає основи правового статусу військовослужбовців, регулює питання щодо забезпечення їх прав і свобод, соціального і правового захисту військовослужбовців, членів їх сімей та обмеження деяких прав у зв'язку із виконанням ними обов'язків військової служби.

Під соціальним захистом військовослужбовців слід розуміти «діяльність (функцію) держави, спрямовану на встановлення системи правових і соціальних гарантій, що забезпечують реалізацію конституційних прав і свобод, задоволення матеріальних і духовних потреб військовослужбовців відповідно до особливого виду їх службової діяльності та статусу в суспільстві, підтримання соціальної стабільності у військовому середовищі».

Гарантіями соціального і правового захисту військовослужбовців та членів їх сімей є такі: «військовослужбовці користуються усіма правами і свободами людини та громадянина, гарантіями цих прав і свобод, закріпленими в Конституції України та законах України, з урахуванням особливостей, встановлених цим та іншими законами. У зв'язку з особливим характером військової служби, яка пов'язана із захистом Вітчизни, військовослужбовцям надаються визначені законом пільги, гарантії та компенсації» [7].

Ще одним національним нормативним актом у цій сфері є Закон України «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту». Цей законодавчий документ визначає осіб, які належать до ветеранів війни, безпосередніх учасників бойових дій та учасників війни. Також його норми стосуються осіб, які мали особливі заслуги перед Батьківщиною. В нормативно-правовому акті встановлено достатньо широкий ряд пільг та гарантій соціального захисту ветеранам, інвалідам та учасникам війни, а також іншим особам, на яких поширюється дія цього закону. Основними завданнями цього закону є: створення належних умов для підтримання здоров'я та активного довілліття; організації соціального та інших видів обслуговування, зміцнення матеріально-технічної бази створених для цієї мети закладів і служб та підготовки відповідних спеціалістів; виконання цільових програм соціального і правового захисту ветеранів війни; надання пільг, переваг та соціальних гарантій у процесі трудової діяльності відповідно до професійної підготовки і з урахуванням стану здоров'я [8].

Аналіз наведених нормативних актів дає підстави стверджувати, що вони не відповідають дійсному стану суспільних відносин у цій сфері, чинним показником у соціальній сфері, рівню мінімальних показників соціальних виплат у державі. Також науковці зазначають, що «у законодавчих актах, що регулюють порядок створення і діяльність різних військових формувань, спостерігається дублювання правових норм, які містяться у Законі України «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей». Також у цих нормативних актах наявна велика кількість норм, чинність яких призупинена іншими законами».

Висновки. Систему нормативного регулювання у сфері захисту прав військовослужбовців та їх сімей складають: 1) конституційне регулювання – ст. 17 Конституції України; 2) міжнародно-правове регулювання, яке включає в себе такі міжнародні акти та договори: Загальна декларація прав людини, Міжнародний пакт про громадські і політичні права, Міжнародний пакт про економічні, соціальні та культурні права, Факультативний протокол до міжнародного пакту про громадянські і політичні права, Конвенція про захист прав людини й основних свобод, Женевська конвенція про поліпшення участі поранених і хворих у діючій армії, Женевська конвенція про поліпшення участі поранених, хворих та осіб, які зазнали корабельної аварії, зі складу збройних сил на морі, Женевська конвенція про поводження з військовополоненими, Римський статут міжнародного кримінального суду; 3) регулювання законами України: Закон України «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей», Закон України «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту»; регулювання підзаконними нормативно-правовими актами.

Названі нормативні акти регулюють один із визначальних векторів діяльності нашої держави – захист прав військовослужбовців. Означений напрям діяльності держави посідає важливе місце в умовах збройного конфлікту на сході країни, анексії Кримського півострову і постійної загрози поширення конфлікту на інші території.

ЛІТЕРАТУРА

1. Конституція України. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30, Ст. 141.
2. Довідник з міжнародно-правових актів щодо засад демократії і прав людини. Київ, 2001. 342 с.
3. Основные положения Женевских конвенций и дополнительных протоколов к ним. Москва : МККК. 63 с.
4. Марко І.Є., Марко Є.І., Чернишова І.М. Зарубіжний досвід забезпечення соціальних гарантій військовослужбовців. *Збірник наукових праць Центру воєнно-стратегічних досліджень Національного університету оборони України імені Івана Черняхівського*. 2019. № 2(66). С. 135–142.
5. Allied joint publication (AJP). Allied joint index of NATO logistic directives, instructions and manuals, study draft. Note by the secretary. NATO. EAPC Unclassified, 2003. P. 41–56.
6. Карельский С. Социальная защищенность военнослужащих вооружённых сил Турции. *Зарубежное военное обозрение*. 2014. № 10. С. 34–38.
7. Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей: Закон України. *Відомості Верховної Ради України*. 1992. № 15. Ст.190.
8. Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту. *Відомості Верховної Ради України*. 1993. № 45. Ст.425.